

Otkriveni novi stećci ili nadgrobnice s crkvine u ličkom selu Podum

Crkvina u selu Podum jedna je od malobrojnih u Lici koja je arheološki pomnije istraživana. Dapače, iskapanja na nekadašnjem groblju uz ostatke ranokršćanske crkve Sveti Marko vršena su (čak) tri puta. Tim veće iznenađenje predstavlja otkriće novih stećaka koji potječu s grobišta (nekropole) koje se nalazilo neposredno uz ovu manju jednobrodnu građevinu s četvrtastom apsidom.

Ta crkvina ujedno je jedinstvena u Lici po tome što su na njoj vidljivo "pomiješane" velike kamene ploče s rimskim "potpisom" s podjednako pozamašnim stećcima ili nadgrobnicama (* 1). Nitko od arheologa koji su istraživali crkvinu nije naveo, makar i otprilike, koliko rimskih ploča je tu zatekao. Znaju da su dovezene iz nedalekog rimskog naselja, u kojem su bile dijelom nepoznate građevine. Danas se na crkvini nalazi samo nekoliko cijelih monolita iz rimskog vremena, kao i nekolicina ulomaka. Pri spomenutim istraživanjima arheolozi su redom isticali da su sve ili većina kamenih ploča baština iz rimskog doba, ali i to da su osim za gradnju crkve služili i kao nadgrobnice.

Novootkriveni stećci ili nadgrobnice ugrađeni su u poljsku "ogradu" koja se pruža 50-ak metara istočno od crkvine Sveti Marko (Foto: Goran Majetić)

Tamošnje stećke neki istraživači nisu zamjećivali, a drugi su navodili da je na crkvini samo jedan cjeloviti stećak, uz još svega par razbijenih. Stećke ili nadgrobnice s crkvine u

Podumu lako je razlikovati od ploča iz rimskog doba; ploče su bolje obrađene, ravnih rubova, a većina ih sadrži pliće utore, dok su stećci grublje izrade, s rubovima koji su zaobljeni, a bez detalja, poput spomenutih utora, koji su imali građevnu svrhu. Uglavnom, već i zbog naglašene zatečene brojnosti, "rimske" ploče su uvijek isticane, dok su manjinske "kršćanske" jedva i spomenute.

Iznimku čini tek povjesničarka umjernosti i konzervatorica Anđela Horvat, koja nije obavljala arheološka iskopavanja u Podumu, već je tamo prva prispjela s namjerom razgleda, snimanja i bilježenja preostalih stećaka. Prema njezinom uvidu iz 1961. godine uz ruševne ostatke crkve Sveti Marko preostao je još samo jedan očuvaniji kamen čija veličina svjedoči da se *"radi o primarnom obliku stećka u obliku ploče"*, dok su *"ostali primjerci zatečeni vrlo oštećeni"*. Nameće se pitanje nije li uz crkvu Sveti Marko nekoć bilo više stećaka i koja je njihova sudbina. Odgovor je isti kao i za brojne druge nekropole, da su dijelom uništeni, već i na samim mjestima na kojima su počivali, a dijelom otuđeni iz raznih pobuda: za gradnju kuća, štala, ograda, ...; za nasipavanje cesta; za preklesavanje u druge spomenike; za izlaganje u (atkada i stranim) muzejima; ...

Još dijelom sačuvano ulazno pročelje crkve Sveti Marko 1900. godine, s nekolicinom tada pronađenih rimskih građevnih ulomaka i nadgrobnih spomenika (Izvor: "Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva", broj 1 iz 1901. (Josip Brunšmid "Hrvatske razvaline"); Zbirka fotografske dokumentacije Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture (fototeka.min-kulture.hr) - Zbirka Josipa Brunšmida: "Podum")

Neznatan broj preostalih stećaka na tome grobištu, uz ukupno mali ali u odnosu na stećke kudikamo veći broj rimskih ploča, otvara i pitanje što je mogući razlog takvom brojčanom odnosu sačuvanih primjeraka dvije vrste spomenika. Zapravo, istinski spomenici su samo stećci, upravo izrađivani u spomen, dok su ploče iz rimskog vremena tek građevni ulomci, sastavnice neke zgrade ili hrama. Je li na crkvinu u Podumu dovezeno više takvog građevnog kamenja nego li je tu postavljeno svojevrsnih spomen-ploča (stećaka)? O tome

ne možemo suditi na osnovu brojnosti jednih i drugih ploča unazad stoljeća i pol, koliko istraživači obilaze nalazište.

Moguće je, međutim, slijedom izvještaja istraživača (* 2), da su sve ili većina rimskih ploča uistinu bile ugrađene u crkvu. Takve ploče bilo je stoga teže vaditi i odvoziti, jer je prije valjalo razvaljivati crkvene zidove, često do temelja koje su činili najveći ulomci, najpodatniji za novogradnju. Daleko lakše bilo je "pobrati" čitave stečke ili nadgrobnice, ili ih pak raspoloviti na licu mjesta i odnijeti tako dobivene ulomke. Za pretpostaviti je da se uništavanje baštine s crkvine upravo i odvijalo tim slijedom; prvo je "očišćena" od uokolo crkve plegnutih stećaka, a tek potom, ili manjim dijelom usporedno s pustošenjem groblja, na red je došlo i uklanjanje rimskih ploča (* 3).

Zbog svega rečenog, kada sam 23. rujna 2021. godine krenuo u ophodnju ove ličke crkvine, vodio sam računa samo o tome kako da što detaljnije pregledam nalazište te izmjerim i snimim upečatljivije monolite, prvenstveno stečke ili nadgrobnice. Nije mi niti na kraj pameti bilo da bih mogao ugledati i stečke (nadgrobne ploče) s crkvine koji su promaknuli pažnji svih dotadašnjih istraživača i posjetitelja. No, evo kako je do njihovog otkrića došlo.

Zaštitna arheološka iskopavanja unutar i oko ostataka crkve Sveti Marko u Podumu 2006. godine; vidljive su pojedine velike ploče na crkvenim zidovima i podno njih (Izvor: "Izdanja Hrvatskog arheološkog društva", svezak 23 iz 2008. (Tatjana Kolak i Dalibor Šušnjić, "Problemi istraživanja i zaštite arheoloških lokaliteta na području Like"))

Podum ili Podhum (pod brdom Um ili Hum) malo je selo, oko 6 kilometara istočno od Otočca, koje se smjestilo uz sjeverni rub središnjeg dijela prostrane Gacke doline (naziva se i Gacko polje). Nalazi se uz cestu koja iz Otočca preko Vrhovina vodi u Korenicu. Temelji crkve Sveti Marko leže neposredno uz spomenutu magistralnu cestu, s njezine

sjeverne strane, oko 150 metara prije križanja u središtu naselja. Prilazeći automobilom tom cestom Podumu iz smjera Otočca, od gustog žbunja, a ljeti i visoke nekošene trave, teško ćete ih ili nikako uočiti lijevo od kolnika. Osim toga, u Podumu nema obavijesne ploče koja bi putnika namjernika uputila do ove crkvine. Podum se doima posve pustim, bez ijednog stanovnika, bar u dijelu naselja uz glavnu prometnicu sa svega nekoliko kuća, od kojih je većina uništena i napuštena u posljednjem ratu.

U selu nisam imao koga pitati o položaju crkvine Sveti Marko te sam se stoga uputio u susjedno selo Zalužnica (nekoć se zvalo Založnica), udaljeno od Poduma oko 3 kilometra u smjeru Vrhovina. Tu sam imao sreću zateći domaćine, u popodnevnom odmoru pod sjenicom ispred obiteljske kuće, koji su mi ljubazno pružili upute za pronalazak crkvenih ostataka. Uglavnom, valjalo mi se vratiti u Podum, do križanja gdje se sa magistralne ceste odvaja udesno mjesni put, podno kojeg u oči upada kameni obzid velikog izvor - zdenca ili čatrnje. Do žive vode u podzemlju valja se spustiti kamenim stubištem sagrađenim u usjeku koji je prosječen kroz vapnenačke stijene. I izvor - zdenac u Podumu, baš kao i kuće i imanja u njegovoj blizini, izgleda zapušteno, kao da više nitko ne dolazi do njega po vodu, a kamoli održava njegov okoliš.

Dio "kamenja" s crkvine Sveti Marko ispred južnog zida nekadašnje crkve; uočljiv je antički građevni ulomak ispred kojeg se naziru ostaci više mogućih nadgrobnica (Foto: Goran Majetić)

Uz čatrnju sam ostavio vozilo i uputio se pješice desnim rubom kolnika magistralne ceste prema crkvinu. Sjeverno od ceste, posve zarasli u visoko raslinje, nižu se ostaci nekoliko napuštenih kuća. Ubrzo nakon posljednje ruševne kuće koja se nazire u šikari, ugledao sam i crkvinu Sveti Marko. Od nekadašnje crkve preostali su tek temelji visoki najviše 80-ak centimetara, koji tek na jednom uglu dosežu gotovo metar visine. Na više mjesta neposredno oko crkve manje su hrpe kamenja koji potječu iz njezinih urušenih zidova. Oko

crkve razbacano leži i desetak većih kamenih ploča, od kojih su neke dijelom utonule u tlo livade, a neke se jedva naziru od grmlja.

Dio tih velikih kamenih ploča bez sumnje su nadgrobnice, koje su neki povjesničari, konzervatori i arheolozi koji su crkvinu istraživali označili kao stećke. Osim što su ustvrdili postojanje nekolicine takvih stećaka uz ruševine crkve, ništa drugo - koliko mi je poznato na osnovu proučavanja stručnih i drugih objavljenih zapisa - nije učinjeno kako bi se zaštitili, a kamoli predstavili javnosti. U dostupnim povijesnim izvorima postoji tek nekoliko fotografija tih nadgrobnica, i to od strane ranijih istraživača, od prije 60 godina, pa i više od stoljeća (* 4). Nigdje nisam našao niti spomena da je itko od stručnjaka makar pokušao pobrojati koliko je uistinu takvih stećaka u Podumu, a kamo li ih izmjeriti, ustanoviti sadržje li kakav reljef ili natpis, opisati, ... Kada struku, osim nekoliko iznimaka, ovaj vid narodne baštine nije zanimao, ne treba čuditi da niti turistički radnici nisu pokazivali zanimanje da se njome pohvale.

Od desetak monolita, mahom velikih ploča, koje sam uočio te razgledao, premjerio i fotografirao na crkvini, za najviše tri može se reći da stećci ili nadgrobnice, dok su ostale tu prenešeni ulomci rimskih građevina. Ploče se većinom nalaze s vanjske strane temelja nekadašnje crkve ili u njihovoj blizini, a par ih se može uočiti i unutar crkvenih ostataka. No, nekolicina ploča može se uočiti i 15 i više metara daleko od ostataka srušene crkve. Za dio ploča nemoguće je utvrditi podrijetlo jer su gotovo čitave pod zemljom. Tako se, primjerice, oko 20 metara jugoistočno od crkve, bliže cesti, jedva nazire ulomak ploče utonule u tlo. Nije moguće ustanoviti o kakvoj ploči je riječ bez njezinog iskapanja i pregleda.

Stećci uz ruševine crkve Sveti Marko u Podumu (Izvor: "Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji", broj 1 iz 1963. (Anđela Horvat "Prilog rasprostranjenju stećaka u Liki i Baniji"))

Tri spomenuta stećka ili nadgrobnice na crkvini smještene su južno od temeljnih ostataka crkve, između crkve i ceste Otočac - Vrhovine. Najveći od tih stećaka ima dimenzije 170 x 100 x 30 centimetara. U neposrednoj blizini ove cjelovite ploče, leži još jedan ulomak raspuknute nadgrobnice, zarastao u grmlje. Čini se da je očuvan tek manji dio izvorne

ploče. Sačuvani ulomak ploče ima veličinu 70 x 105 x 40 centimetara. Jugoistočno od temelja nekadašnje crkve, uz jednu veliku ploču koja potječe iz doba antike te 4-5 većih ulomaka, nalazi se i nadgrobница čije mjere su 145 x 62 x 25 centimetara.

Prvospomenuta od ove tri ploče po svemu sudeći odgovara ploči s kršćanskim znamenom, kako ju je procijenio arheolog Josip Brunšmid 1900. godine, odnosno stećku u vidu ploče prema viđenju povjesničarke umjetnosti i konzervatorice Anđele Horvat 1961. godine. Moguće je da i navedeni ulomak ploče, kao i druga cjelovita ali manja ploča, spadaju među slabije očuvane stećke, kakvim ih je prepoznala spomenuta istraživačica grobišta. Osim ovih stećaka ili nadgrobница, koje se nalaze na prostoru nekadašnjeg groblja uz crkvu Sveti Marko, i koji su bez sumnje uočeni (ali neprepoznati ili zanemareni) od strane i nekih drugih istraživača, ipak se sačuvalo još nadgrobница ili stećaka podrijetlom s iste nekropole.

Da nisam do crkvine Sveti Marko stigao šećući iz sela, moguće je da te kamene ploče ne bih uočio. Kada je na prvi dan jeseni Sunce već zalazilo, završio sam s proučavanjem kamenih ostataka na crkvini i uputio se natrag ka automobilu. S posljednjim sunčevim zrakama odlučio sam, međutim, načiniti snimku dijela Gacke doline s okolnim gorama. Iz toga razloga sam nakon 50-ak metara prešao na južnu stranu magistralne ceste, kako me pri fotografiranju ne bi ometala vozila koja prometuju. Ušao sam par koraka podalje od kolnika, u livadu, i napravio željenu fotografiju. Tada sam lijevo ispred sebe zapazio "ogradu" koja se pruža okomito na kolnik, s njegove južne strane, razdvajajući dvije čestice polja. U toj "ogradi", zarasloj većim dijelom u šikaru jer se polja ne obrađuju, pozornost mi je privukla velika kamena ploča koja je djelomično virila iz grma.

"Ograda" koja se pruža okomito na kolnik magistralne ceste Otočac - Vrhovine, s njezine južne strane, razdvajajući dvije čestice polja u Gackoj dolini u Podumu (Foto: Goran Majetić)

Prišao sam bliže, razmaknuo par grana i prepoznao - nadgrobnicu. Potom sam se bolje zagledao niz "ogradu", dugu 50-ak metara, i uočio još čudnog kamena kako izviruje iz zelenila. I dok se nad Gacku dolinu polako navlačio sumrak, zavirivao sam svako malo u "ogradno" žbunje i provjeravao što li to točno skriva. Nabrojao sam 40-ak komada krupnog kamena. Među tim komadima dio je ulomaka stijena koji su tu donešeni, ali nisu klesarski obrađeni, a dio su bez sumnje više ili manje vješto klesane kamene ploče koje su dosta oštećene. Ploče su uspravljene, tako da je najveća ploha okomita na tlo. Pri tome se na tlo oslanjaju dužom stranicom. Izmjerio sam tek dvije od tih ploča, kojima sam mogao prići jer još nisu posve obrasle šikarom. Prvoj takvoj ploči do ceste nedostaje čitav jedan ugao, a većina joj je 170 x 82 x 30 centimetara (* 5). Dalje niz ogradu u polju izmjerio sam i veliku ploču, također postavljenu "na kant", kojoj nedostaje ulomak, a čije dimenzije su 185 x 65 x 30 centimetara.

Stećak ili nadgrobnica u "ogradi" kojoj nedostaje čitav jedan ugao, a većina joj je 170 x 82 x 30 centimetara (Foto: Goran Majetić)

Do sada nitko od istraživača nije spomenuo postojanje ove kamene "ograde" usred nekadašnjih oranica, koja je dijelom izgrađena od kulturno-povijesnih spomenika. Neki je vjerojatno nisu uočili jer se ne nalazi u neposrednoj blizini crkvine, niti s iste strane prometnice kao crkva; "ograda" se pruža 50-ak metara istočno od crkvine, s nasuprotne, južne strane ceste. Ukoliko su je i zamijetili, očito nisu u njezinoj građi prepoznali kamenje obrađeno ljudskom rukom. Posljednjih desetljeća mogućnost opažanja spomenika u "ogradi" dodatno je umanjena njezinim postepenim zarastanjem u drač. Ta "ograda" promaknula bi i mojoj pozornosti, da nisam ostavio vozilo uz spomenuto križanje istočnije od položaja crkvine, do koje sam se uputio pješice. Na povratku sam prešao kolnik umalo baš na mjestu gdje "ograda" počinje i ugledao rub - pravokutne ploče. Jedne, od najmanje dvije (ranije spomenute), koje veličinom i izgledom odgovaraju nadgrobnicama.

Te ploče u poljskoj "ogradi", koje očito potječu s obližnje crkvine Sveti Marko, izmještene (a zapravo otuđene) su s izvornog položaja i prenamijenja im je uloga. Ipak, nisu uništene, već su im neki drugi žitelji Gacke doline pridali novi smisao. Možda to nisu učinili olako i bezobzirno, već sa sviješću o mogućim posljedicama čina napravljenog u nuždi, na koju ih je natjeralo siromaštvo i neimaština. Predaja koja upućuje na promišljanje o odgovornosti prema svetištima predaka i njihovim posljednjim počivalištima, svejedno da li "našim" ili "tuđim", a koja se upravo odnosi na ovu crkvinu, potječe iz prvog razdoblja istraživanja ostataka crkve i groblja u Podumu, na razmeđu 19. na 20. stoljeće. Zabilježio ju je Jakov Bobinac, povjerenik Narodnog muzeja u Zagrebu, 18. travnja 1901., a objavljena je u napisu "Izveštaji muzejskih povjerenika i prijatelja" u glasilu "Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva", broj 1 iz iste godine.

Vrijedna narodna predaja svjedoči: *"O sv. Marku ... pričaju Prozorani, da su pastiri iz Poduma njoj gonili ljeti na plandovanje svoju marhu, a kako je ista spala u vrlo trošno stanje, te marha i u nju zalazila, da je zato pukao grom u crkvu i konačno ju razorio. Sliku sv. Marka prenesoše u crkvu sv. Ilije u Sinac. I najstariji sada živući ljudi pamte samo ruševinu. Kod te ruševine je i vrelo. Prozorani (katolici) pripovijedaju, da je neki "vlah" iz Poduma, potrebujuć jedan klesani kamen od ruševine, dobio ga svojoj kući, pa da ga je odmah uhvatila groznica i držala dotle, dok isti nije odbavio natrag."*

"Ogradu" dugačku oko 50 metara čini 40-ak komada kamenja, među kojima je uz vapnenačko stijenje postavljena i nekolicina stećaka ili nadgrobnica (Foto: Goran Majetić)

Predaja koju je sačuvao Jakov Bobinac značajna je već i stoga što ukazuje na potrebu štovanja i čuvanja drevnih narodnih svetih mjesta. Govori i u prilog toga da je i u Lici, kao i u drugim dinarskim krajevima, sve do najnovijeg doba čvrsto ukorijenjeno vjerovanje da svako skrnavljenje crkvi i groblja biva kažnjeno. Pri tome se narodne predaje odnose u prvom redu na narodnu baštinu - ilirske ili starohrvatske crkve, stećke i grobnice. Danas

većina ljudi takva uvjerenja smatra "znanstveno neutemeljenim", a za ozbiljno ih ne drži niti većina vjernika. Živimo u vrijeme nevjerovanja u "čuda" (valja čitati: neznanje) jer nam sustav nametnutog obrazovanja i odgoja sputava svijest o našoj istinskoj duhovnoj ("božanskoj") prirodi. Takav pristup vezuje nas, uz ograničenja tjelesnih osjetila, nevidljivim okovima za "tvarni" svijet, koji je privid ili obmana u onoj mjeri u kojoj nam je nerazvijeno čulo našeg duha.

4. studenog 2021.

Goran Majetić, slobodni istraživač, portal za slobodna povijesna i zemljopisna istraživanja Budni div (<https://budnidiv.net/>)

(* 1) *Zajednička prisutnost monolita iz rimskog doba i velikih nadgrobnih ploča, premda u manjem broju i ne tako uočljiva kao u slučaju crkvine u Podumu, u Lici je primjerice obilježje i crkvine Sveti Marko, smještene uz rub Krbavskog polja u Podudbini.*

Dvojbu - stećci ili nadgrobne ploče (nadgrobnice), vezanu uz baštinu velikih kamenih ploča u Lici i velebitskom Podgorju, pa tako i crkvine u Podumu, istaknuo sam već u napisu "Jesu li stećci ili nadgrobnice iz sela Podum u Lici postali kameni otpad?" (<https://budnidiv.net/pages/Clanak.aspx?ID=335>).

(* 2) *Naglaske iz izvještaja istraživača izdvojio sam u napisu navadenom u bilješci (* 1).*

(* 3) *Neki od ulomaka kamene baštine iz rimskog doba s crkvine Sveti Marko prenešeni su u Narodni muzej u Zagrebu (osnovan 1846., čiji je jedan od sljednika od 1940. Arheološki muzej).*

U spomenutom Muzeju završio je, zalaganjem arheologa Josipa Brunšmida, ulomak koji se vidi u desnom donjem kutu njegove (uz ovaj napis priložene) fotografije iz 1900. Isti istraživač kratko ga (uz spomenutu fotografiju) opisuje u napisu "Hrvatske razvaline", objavljenom u glasilu "Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva", broj 1 iz 1901. A u prilogu "Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu", objavljenom u istom glasilu, broj 1 iz 1911., o istom spomeniku prilaže bilješku (uz fotografiju ulomka): "770. Ulomak sarkofágová poklopca. Bio u sekundarnoj porabi na jednom novijem grobu kod razvaljene crkve sv. Marka u Podumu jugoistočno od Otočca. Prevezen u muzej 1909. Vis. 0,41, šir. 0,61 (nepotpuna), dulj. 0,82 (nepotpuna). Smeđi vapnenjak. Naokolo otučen poklopac velikoga rimskoga sarkofaga, kojemu oblik sjeća na kućni krov. Na pročelju reljefno napred okrenuto žensko poprsje sa posrijedi raščešljanom kosom, koja je oko glave naređena poput neke vrsti nimbusa. Kamen je na donjoj strani nažlijebljen, da može bolje pristajati na sarkofag."

U Muzej su s crkvine u Podumu, nastojanjem istog arheologa, iste godine dospjela i dva dijela rimskog stupa, "597. Gornji nastavak velikoga četverouglastoga stupa ili postamenta." i "598. Podnožje četverouglastoga pornjaka.", kako ih je naslovio u prilogu "Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu" iz glasila "Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva", broj 1 iz 1911.

(* 4) *Vrijedni tragatelj za starinama, vojni časnik a potom muzealac, Mihovil (Mijat, Mijo) Sabljar još je sredinom 19. stoljeća obilazio ruševine gradina, gradova, crkava i grobalja u Lici, i pri tome uredno i točno vodio bilješke i izrađivao crteže o viđenom i pronađenom. Valjalo bi ustanoviti je li sačuvao pisani i(li)crtani trag o stećcima ili nadgrobnicama iz Poduma u rukopisnoj ostavštini koja se čuva ponajviše u arhivima Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (HAZU) i Arheološkog muzeja u Zagrebu i koja tek u novije vrijeme pomalo "izvire" na svjetlo dana.*

(* 5) *Riječ je o prosječnoj debljini od 30 centimetara jer gornja ploha ploče čini se kao da pri obradi nije dovršena ili je jednostavno ostavljena s prirodnim neravninama. Na prostoru Like i velebitskog Podgorja takve nadgrobnice, koje se doimaju nedorađenim, nisu rijetkost. Nekolicina ih se, primjerice, može vidjeti uokolo crkve Sveti Petar u Selinama kod Starigrada - Paklenice.*